как нечто данное, она является отправной точкой для осуществления процесса коммуникации. Но успешное протекание этого процесса определяется знанием функпиональных свойств значения языкового знака, знанием правил его использования. В свою очередь прагматическая информация не сушествует самостоятельно, изолированно от семантической. В некоторых случаях они взаимопроникают друг в друга (лексические значения элементов), в других - прагматика является функциональной характеристикой семантики языкового знака, посредством прагматики семантика слова приобретает коммуникативную значимость.

Литература

- 1. Булыгина Т.В. О границах и содержании лингвистики //Известия АН СССР, ОШ, 1981, № 40. С.333-542.
- 2. Дейк. Т.Д. Вопросы грамматики текста // Новое в зарубежной лингвистике,: Прогресс, 1978, вып.УІИ. С.259-336.
- 3. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. М,: Зысшая школа, 1989. 126 с.
- 4. Киселева Л.А. Вопросы Теории речевого воздействия. Л.: ЛГУ, 1978. 160 с.
- 5. Никитин М,В, Основы лингвистической теории значений!, \sim М,: Высшая школа, 1988. 163 с., . A^* ,
- 6. Степанов 10.С. В поисках паралингвистики (проблема субъ-

- екта) // Известия АН СССР. 0JM. 1981. й 4. Т.40. 0. 325-332,
- 7. Сусов И.П. Лингвистика между двумя берегами // Языковое общение: единицы и регулятивы, Калинин: KLT, 1987. С,S
- 8. Abdullayev A. Text, meaning, and understanding: a communicative-cognitive approach, Minneapolis, USA 1998
- 9. Abdullayev A. Discourse analysis and theme development, Akhtar Publication, Berlin 2004
- 10. Bierwisch. Semantic structure and Illocutionary Force // Speech Act Theory and Pragmatics. Dordrecht, 1980.
- 11. Leech G,K. The Principles of Pragmatics.- London: Longman, 1983, 234 p.
- 12. Morri Ch.W. Foundations on the Theory of signs. Chicago, 1938. 59 p.
- 13. Pozner B. Semantics and Pragmatics of sentence connectives in natural language // Speech Act Theory and pragmatics. Dortreoht, 1980. P.198-199-

Summary

This article deals with the semantic and pragmatic relations in a language. The author tries to analyze the semantic and pragmatic characteristics of language units in the English language and to arrive at decision on this point.

Xülasə

Məqalədə semantika ilə praqmatikanın dildə əlaqəsindən, görkəmli dilçi alimlərin fikirlərindən və dil ilə nitq fəaliyyətindən maraqlı fikirlər yürüdülür.

Pedaqoji və metodik ədəbiyyatda şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması məsələləri



Könül Mahmudova Təhsil Problemləri İnstitutunun böyük elmi iscisi

Hələ qədimdən pedaqoqlar cəmiyyətin inkişaf prosesini düzgün idarə etmək üçün insan həyatını dövrlərə ayırmışlar. Belə dövrləşmə pedaqogika elminin ən mühüm problemlərindən hesab olunmaqla yanaşı, son dərəcə mühüm didaktik əhəmiyyət kəsb edir.

İlk baxışda sadə görünən "yaş" anlayışı əslində geniş və mürəkkəb məfhumdur. Yaş insan ömrü tarixinin, inkişaf və yetişməsini, onun bioloji, psixoloji, sosioloji cəhətdən formalaşmasını ifadə edən bir anlayışdır. Yaş fərqlərinin əmələ gəlməsində təlimtərbiyə, həyat tərzi, uşağın özünəməxsus mövqeyi mühüm rol oynayır. Yaş kateqoriyaları həm rəngarəng insan həyatının, onun ömür yolunun fiziki obyektini, həm də şəxsiyyətin mənəvi aləminin zənginliklərini əks etdirir.

Ümumtəhsil məktəblərinin ayrıayrı siniflərində oxuyan şagirdlərin yaş və anlama səviyyəsi fərqlidir. Təlim materialının öyrədilməsində bu fərqin nəzərə alınmasına əsas pedaqoji tələb kimi yanaşılır və bu, təlim prosesində şagird təfəkkürünün inkişaf dinamikasında başlıca rol oynayır. Bu da təbiiidir. Orta ümumtəhsil məktəblərində fənlərin tədrisində başlıca vəzifə şagirdləri özünü dərk edə bilən bir şəxsiyyət kimi yetişdirməkdən ibarətdir. Ümumi təhsil fənləri bu vəzifələrin yerinə yetirilməsində xüsusi yer tutur.

Təlim-tərbiyə prosesində gənc nəslin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasının vacibliyi bir çox filosofların, o cümlədən Platon, Aristotel, J.J. Russo, N.Gəncəvi, N.Tusi və başqa mütəfəkkirlərin əsərlərində geniş şərh olunmuşdur. Onlar insanın yaş dövrlərinin həm təsnifatını vermiş, həm də onların təlim-tərbiyəsi ilə bağlı problemlərə toxunmuşlar.

87

qında dərin elmi biliyə malik olmasından irəli gəlir. O, ilk dəfə olaraq yaş dövrlərini yeddi-yeddi olmaqla 3 qrupa bölmüşdür:

- 0-7 yaş (bitki dövrü);
- 7-14 yaş (heyvani dövr); - 14-21 yaş (insani dövr).

Məhəmməd Peyğəmbər təlimdə yaş xüsusiyyətini nəzərə almağın zəruriliyini obrazlı şəkildə ifadə etmişdir: "Uşaqlıqda öyrənilən elm daş üstündə yazıya, ahıllıqda öyrənilən isə su üstündə yazıya bənzər" (101 hədis.

Bakı: Gənclik, 1990).

Platonun fikrinə görə, uşaqlar 3-6 yaşlarında dövlət tərbiyəçilərinin rəhbərliyi ilə meydançalarda oyunla məşğul olmalıdırlar. 12-16 yaşlarında palistra məktəblərində oxumalıdırlar.

N.Gəncəvinin yaradıcılığında da uşaqların yaş bölgüsünə dair maraqlı fikirlər vardır. O, yeniyetmə oğluna öz nəsihətində belə deyir:

Qəflətdə oynama qeyrət vaxtıdır, İndi hünər vaxtı, şöhrət vaxtıdır. Səadət kamalla yetişər başa, Xalqa hörmət elə, ədəblə yaşa.

"Nizaminin fiziki kamillik anlayışı adamların, xüsusilə gənc nəslin sağlamlığını, möhkəmliyini, dözümlülüyünü, gümrahlığını, iradəli olmasını və biliklərə (həm ümumbəşəri, həm də hərbi) yiyələnməsini əhatə edir. Fiziki kamillik İsgəndər obrazında yüksək zirvəyə çatmışdır" (Y.Talıbov,

Ə.Ağayev, A.Eminov, İ.İsayev. Pedaqogika. Bakı: Adiloğlu, 2003).

Nizami fiziki kamilliyin birinci şərti kimi sağlamlığı qeyd etmişdir. Nizami bədənin salamat saxlanması üçün hər hansı bir üzvün zədələnən zaman kəsilməsini zəruri sayırdı:

Barmağın birini çalarsa ilan, Barmaq kəsilməsə zəhərlənər can.

Marağalı Əvhədi öz əsərlərində yazırdı: "uşarın tərbiyəsi ilə doğulduqdan sonra müəllim məşğul olmalıdır". Məhz bu səbəbdən də həm valideynlər, həm də müəllimlər qarşısında duran ən ümdə məsələlərdən biri uşağın rüşeym vaxtından başlayaraq ta elm-təhsil alıb qurtaranadək bütün dövrlərin incəliklərini bilməkdir. Məhz bundan sonra uşağın yaşıyla biliyi, tərbiyəsi, elmi uzlaşdırılmalıdır.

Öz dövrü üçün Əvhədinin fikirlərinin çox mütərəqqi olduğu yuxarıda söylənilənlərdən aydın olur. Öz dövründə Xaqani, N. Tusi, Əvhədi uşağın inkişafını bir neçə dövrlərə bölmüşlər. Əvhədi yaş dövrlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır.

- Rüşeym dövrü
- 2.Beşik dövrü
- Anlama dövrü
- 4.Elm, ədəb dövrü

XIII-XIV əsrlərdə Əvhədinin yaş dövrləri barədə fikirləri çox səciyyəvidir.

Pedaqogika tarixində azad tərbiyə nəzəriyyəsinin banisi kimi sölrrət qazanan J.J. Russo yaş dövrlərindən bəhs edərək uşağın inkişafını 4 dövrə bölmüşdür. Bu dövrlər içərisində o, yeniyetməlik yaş dövrünü (12-16 yaş) mənəvi inkişafın başlanğıcı kimi götürmüş və bu dövrün elm öyrənmək, öz üzərində işləmək üçün çox qiymətli olduğunu söyləmişdir.

Russo hər bir yaş dövründə fiziki tərbiyəyə böyük əhəmiyyət vcrir. O qeyd edirdi ki, ilk fəlsəfə müəllimimiz bizim ayaqlarımız, əllərimiz və gözlərimizdir. Bədən ilk dərketmə alətidir. Russo deyirdi ki, uşağın bədənini möhkəmləndirmək — istiyə, soyuğa, sərt yatağa öyrətmək vacibdir

Bildiyimiz kimi, XIX əsrə qədərki pedaqogika müstəqil elm kimi deyil, fəlsəfə ilə birlikdə inkişaf etmişdir. XII əsr Azərbaycan mədəniyyətinin, maarifinin görkəmli nümayəndəsi Xaqaninin fəlsəfəsinin müəyyən hissəsini təlim-tərbiyəyə dair fikirlər təşkil edir. Şairin yaradıcılığında hansı yaşlardan başlayaraq "əbcəd"i öyrənmək, hansı yaşlarda elmlərin öyrənilməsinə başlamaq, hansı elmləri əvvəl, hansıları sonra növbə ilə öyrənmək məsələləri öz əksini tapımışdır.

Xaqaninin təlim-tərbiyəsi ilə əmisi məşğul olmuşdur. Xaqani əmisinin onu öz yaşına uyğun şəkildə tərbiyə etməsi barədə yazır: "Ərəstunu, Əflatunu, Hermesi yaxşı" bilən əmim yaş dövrlərinə riayət etməyi Ərəstun kimi görkəmli mütəfəkkirlərin əsərlərindən öyrənib tətbiq etmişdir ki, indi də Aristotelin həmin yaş dövrləri pedaqo-

gika tarixi üçün də əhəmiyyətini saxlayır.

N.Tusi "Adab-ül-mütəəllimin" və "Övsafil əşraf" əsərlərində hər bir cl-min özünəməxsus tədris qaydalarından və müəllimlik vəzifələrindən bəhs edir.

İstər "Adab-ül-mütəəllimin", istər-sə də "Övsaf-ül-əşrəf" əsərlərində hər bir elmin özünəməxsus tədris qaydalarından və müəllimin vəzifələrindən bəhs cdən Tusinin fikrincə, "tələbələrə öyrədiləcək şey onların əqlinə və dərk etməsinə mütabiq gəlməli və səlis təxfif olunmalıdır". Tusi bu pedaqoji fikirlərini fəlsəfi nöqteyinəzərdən təhlil edərək, səbəb və məqsəd məsələlərini təhlillə uzlaşdırıb "səbəb aydın olarsa, məqsəd də tez yerinə yetirilər" deyirdi.

N.Tusinin fikrincə, öyrədilən hər bir fənn şagirdlərin əqlinə, dərketmə qabiliyyətinə uyğun olmalıdır.

N.Tusi "elmi-fiqh"dən danışaraq, müəllimlərə tövsiyə edir ki, elmin tədrisində də şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınsın. Bu fikirlər sırf pedaqoji ideyadır.

C.A. Mollayev N.Tusi haqqında yazır: "Tusinin fikrincə, müəllim həm uşaq, həm də valideynlər üçün sükançı və istiqamətləndiricidir. Müəllim elə istiqamət verməlidir ki, uşaq valideynin təsirilə başlanğıcdan istiqaməti düzgün götürmüş olsun. O yazır ki, şübləsiz ki, təlim verənlər hər şeydən qabaq uşağın təbiətini, istəyini, arzusunu, meylini bilməlidirlər. Onun fərasət, bacarıq və meylini bildikdən sonra həmin istiqamətdə ona şərait yaratsınlar. Çünki hər kəsin müxtəlif meyli və marağı mövcuddur ki, onun

istiqamətləndirilməsi müəllimdən asılıdır" (5).

Aparılan tədqiqatlardan da məlumdur ki, V-IX siniflərdə şagirdlərin ədəbiyyat, tarix, kimya, fizika, riyaziyyat və digər fənlərə marağı artır. Onlar özlərini dərk etmək üçün daha çox bilik qazanmağa çalışırlar.

Elmi pedaqogikanın banisi kimi tanınan Y.A. Komenski ilk dəfə olaraq təlim-tərbiyə prosesində yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb etmişdir. O, təlim-tərbiyənin yaş dövrünə müvafiq aparılması prinsipini irəli sürürdü. Təbiətdə hadisələr öz vaxtında getdiyi kimi, təlim-tərbiyə prosesi də öz dövrünə müvafiq qurulmalıdır. (Velikaya didaktika. M:1982, T.1 s. 329).

Y.A. Komenski yaş dövrlərini altıaltı olmaqla dörd qrupa bölmüşdür: a) uşaqlıq dövrü (0-6 yaş), ana qucağı məktəbi; b) yeniyetməlik dövrü (6-12 yaş), ana dili məktəbi; c) gənclik dövrü (12-18 yaş), latın dili məktəbi və ya gimnaziyalar; ç) kamillik dövrü (18-24 yaş) institutlar, akademiyalar, səyahətlər. O, hər bir yaş dövrünün özünəməxsus xüsusiyyətlərini "Ana qucağı məktəbi", "Böyük didaktika", "Dillərə açıq qapı" adlı əsərlərində geniş şərh etmişdir.

N.K. Krup: aya yeniyetməlik dövrünü belə xarakterizə edirdi: "Yeniyetmə artıq uşaqlıqdan çıxıb, yaşlılığa qədəm qoyur. Bu onların həm özləri, həm də valideynləri və müəllimləri üçün cox cətin bir dövrdür"

Q.B.Lixaçevin fikrincə, yaş xüsusiyyətləri dedikdə uşaq və yeniyetmələrin anatomik göstəriciləri, fizioloji proseslərin gedişinin xüsusiyyətləri, boydakı dəyişikliklər, emosional-iradi

psixika, hərəki praktik sfera, mənəvi əxlaqi yetkinliyin səviyyəsi nəzərə alınmalıdır.

K.D.Uşinski qeyd edir ki, əgər pedaqogika insanı hərtərəfli tərbiyə etmək üçün çalışarsa, onun inkişafına hərtərəfli bələd olmalıdır.

İ.P.Podlasıy yaş xüsusiyyətlərinin təlim prosesində nəzərə alınmasını əsas pedaqoji prinsip hesab edir.

Professor Ə. Həşimov şagirdlərin dünyagörüşünü formalaşdırarkən yaş xüsusiyyətinin nəzərə alınmasının çox vacib olduğunu bildirərək, şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini də nəzərə almağı müəllimlərə tövsiyə edir. Bu xüsusiyyətlərin uşaq və yeniyetmələrin müxtəlif mikro və makro mühitdə formalaşdıqlarından, təbii-irsi imkanlara malik olmalarından irəli gəldiyini deyir (2).

O qeyd edir ki, uşaqların yaş xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq tərtib edilmiş mövcud tədris proqramına uyğun olaraq ibtidai siniflərdə şagirdlər onları əhatə edən aləmin əşyalarını, cisim və hadisələrini müsahidə edirlər.

Professor Ə.Ağayev də təlim prosesinin məktəblilərin real əqli imkanları səviyyəsində qurulmasını, şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını tələb edir.

Bir qrup alimlər belə hesab edirlər ki, pedaqoji elmin fiziologiya ilə, genetikayla heç bir əlaqəsi yoxdur və ola da bilməz. Lakin N.Kazımovun qeyd etdiyi kimi, uşaq həm sosioloji, həm də bioloji varlıq olduğundan pedaqoji elm bioloji elmlərin nəticələrini nəzərə almalıdır. Pedaqogika uşağın həm fizioloji, həm də fiziki inkişaf qanunauyğunluqlarından hali olmalıdır.

Professor N.Kazımov yaş xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasından bəhs edərək yazır: "Şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alımayan müəllim təlimdə çətinliyə düşər. Təlimdə şagirdin azacıq da olsa irəlilədiyini görməyən və onu şagirdinə hiss etdirməyən, şagirdini daiın danlayan müəllim ondan mənən ayrı düşür. Təlim prosesinin səmərəliliyi üçün nəsildən-nəslə keçən fizioloji əlamətlər (baş beyin qabığında hüceyrələrin sayı, baş beyin qabığı nahiyələri arasındakı əlaqələr) də nəzərə alınmalıdır" (1).

Uşağın qabiliyyəti təbii imkandan təşəkkül etsə də, onun inkşafı fəaliyyətindən aslıdır. Uşaq ictimai təcrübəni təlim fəaliyyətində mənimsəyir, bilik, bacarıqları və vərdişlərə yiyələnir və bu prosesdə təbii olaraq özü də inkişaf edir, həm də təlim aparıcı fəaliyyətə cevrilir.

Görkəmli rus psixoloqu L.S.Vıqotskinin fikrincə, uşaq və yeniyetmələrdə ali sinir fəaliyyəti xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi həm uşaqların, həm də yeniyetmələrin orqanizmində baş verən fizioloji dəyişiklikləri nəzərə alaraq, onlara uyğun münasibətlər sistemi qurmağın vacibliyindən xəbər verir (7).

Bu gün yeniyetmələrin təlim-tərbiyəsi ilə ciddi məşğul olmaq ən vacib vəzifələrdən biridir. Bu baxından uşaq və yeniyetmələrin həyat fəaliyyətinin əsas istiqamətini əks etdirən böyümə və inkişaf proseslərinin qanunauyğunluqlarına hər bir müəllim dərindən yiyələnməli və müxtəlif yaş dövrünə müvafiq müəllim - şagird münasibətləri qurulmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1.Kazımov N. Məktəb pedaqogikası Bakı: Çaşıoğlu, 2002.

2.Həşimov Ə., Sadıqov F. Pedaqogika tarixi. Bakı. 1993.

3.Lixaçev B. Pedaqoqika. Kurs lektsii. 1999.

4.Məmmədov A. Təlimin psixoloji əsasları. Bakı: Marif, 1993.

5.Mollayev C. Orta əsr Azərbaycan mütəfəkkirləri təlim-tərbiyə haqında. Bakı: Maarif, 1996.

6.Podlasiy İ. Pedaqoqika, Moskva, 1999.

7. Qədirov Ə., Məmmədov İ. Yaş psixologiyası. Bakı: 1986.

Резюме

В статье говорится об учитывание возрастных особенностях учеников, роскрыта педагогические и методические уровни работы.

Summary

In the article is said taking into consideration age special features of the pupils revealed the pedagogical and methodical level of work.